

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

محیط زیست در اسلام

تألیف:

دکتر محسن عمیق

عضو هیأت علمی دانشگاه صنعتی اصفهان

WWW.Ketab.ir

واحد صنعتی اصفهان

مرکز انتشارات
جهاد دانشگاهی واحد صنعتی اصفهان

سرشناسه : عمیق، محسن، ۱۳۵۰ -
 عنوان و نام پدیدآور : محیط زیست در اسلام/ تألیف محسن عمیق.
 مشخصات نشر : اصفهان: جهاد دانشگاهی، واحد صنعتی اصفهان، ۱۳۹۲.
 مشخصات ظاهری : ۱۶۵ ص.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۵۱۵۱-۵۶-۵
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 یادداشت : واژه نامه.
 موضوع : محیط زیست -- جنبه های مذهبی -- اسلام
 موضوع : محیط زیست -- حفاظت -- جنبه های مذهبی -- اسلام
 شناسه افزوده : جهاد دانشگاهی، واحد صنعتی اصفهان
 رده بندی کنگره : ۱۳۹۲ م ۳ ع ۸ / ۱۵۵ / BP۲۳۰
 رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۸۳
 شماره کتابشناسی ملی : ۳۲۰۸۰۷۷

مدیر تولید : غلامرضا قجاوند	محیط زیست در اسلام :	نام کتاب :
ناظر فنی : محمد احمدی	دکتر محسن عمیق :	تألیف :
طاهره رشیدی	جهاد دانشگاهی واحد صنعتی اصفهان - مرکز انتشارات :	ناشر :
مصمده علی نریمانی	اول :	نوبت چاپ :
	۱۳۹۲ :	تاریخ نشر :
	۵۰۰ جلد :	شمارگان :
	۱۶۵ صفحه :	تعداد صفحات :
	پارسا :	لیتوگرافی :
	پرتو :	چاپ :
	سید :	صحافی :
	۶۳۰۰۰ ریال :	قیمت :

«تغییر قیمت کتاب بدون اجازه کتبی ناشر، مجاز نمی باشد.»

* صحت مطالب کتاب به عهده مؤلف بوده و ناشر مسئولیتی در این موضوع ندارد.
 * حق چاپ برای ناشر محفوظ است، تکثیر این کتاب یا بخشی از آن به هر شکل شرعاً و قانوناً ممنوع بوده و دارای پیگرد قانونی است.
 * نشانی ناشر : اصفهان - دانشگاه صنعتی اصفهان - جهاد دانشگاهی - مرکز انتشارات : ۳۹۱۲۷۱۱-۳۱۱
 دورنگار : ۳۹۱۲۵۴۱
 فروشگاه : ۳۹۱۲۵۹۴
 نشانی الکترونیکی : sec.iut@acecr.ac.ir درگاه : www.jdiut.ac.ir درگاه : www.isba.ir

مراکز پخش: ۱- کتابفروشی جهاد دانشگاهی (اصفهان - دانشگاه صنعتی اصفهان - تلفن: ۳۹۱۲۵۹۴)
 ۲- نمایشگاه کتاب جهاد دانشگاهی (تهران - خیابان انقلاب اسلامی - بین خیابان فلسطین و چهارراه ولی عصر(عج) - جنب مؤسسه نمایشگاههای فرهنگی ایران تلفن: ۱۶۴۸۷۱۲۶) ۳- علم گستر سپاهان (اصفهان - خیابان آماذگاه - کوچه فتح آباد - پلاک ۹۰ - تلفن: ۲۲۱۹۹۷۸) ۴- کتابیران (تهران - میدان انقلاب اسلامی - ابتدای خیابان آزادی - خیابان دکتر قریب - پلاک ۷ تلفن: ۶۶۵۶۶۵۱۰-۰۲۱)

شماره تماس برای خرید تلفنی کتاب از سراسر کشور: ۳۹۱۲۵۹۴-۰۳۱۱

بسم الله الرحمن الرحيم

سخن ناشر

جای خرسندی و شکر بسیار است که در آستانه تابش پرتوهای حیات بخش اسلام بر پهنه زمین، خود را در زمانی می‌یابیم که اندیشه اصلاح نه تنها عبث نیست که پیمودن راههای کمال و رشد در هر بعدی از ابعاد انسانی هموارتر و شدنی‌تر می‌نماید. وظیفه آنان که در این دوره و در این سرزمین مقدس زندگی می‌کنند بس سنگین و دشوار است و بطور خاص مسئولیت دانشگاه و دانشگاهیان در کنار حوزه‌های مقدس علمیه جایگاهی حساس و تعیین کننده در روند حرکت اجتماع دارد. تلاش پیگیر و همه جانبه برای بریدن بندهای وابستگی، جهاد مقدسی است که باید از دانشگاه و حوزه شروع شود و انتشار کتب علمی از سوی ما کوششی است در راستای آنچه ذکر آن رفت. بدیهی است این کوشش زمانی به نتایج مفید می‌رسد که بطور مداوم از سوی استادان، دانشگاهیان و اندیشمندان متعهد مورد انتقاد و پیشنهادات سازنده قرار گیرد.

اینک که چاپ اول این کتاب تقدیم دانشگاهیان ارجمند و مشتاق علم می‌گردد جای دارد از تمامی عزیزانی که در آماده‌سازی و تدوین آن تلاش نموده و زحمات زیادی را متحمل شده‌اند تشکر و قدردانی بعمل آید.

مرکز انتشارات جهاد دانشگاهی

واحد صنعتی اصفهان

درباره مؤلف

آقای دکتر محسن عمیق متولد سال ۱۳۵۰ هستند و پس از اخذ دیپلم، در سال ۱۳۶۸ جهت تحصیل علوم اسلامی وارد حوزه علمیه قم شده، سطوح عالی حوزه را به اتمام رسانده‌اند، و در رشته تخصصی کلام اسلامی، موفق به اخذ سطح چهار حوزه (دکتری) شده‌اند که در جشنواره کتاب سال حوزه، رساله علمی مولف به عنوان پایان نامه برتر شناخته شده است.

اشتغالات علمی ایشان تدریس در حوزه و دانشگاه، تحقیق و پژوهش در موضوعات علمی مختلف بویژه در حوزه فلسفه و کلام و عرفان، همکاری با پژوهشگاه‌های مختلف علمی، تألیف کتب و مقالات علمی از جمله کتاب «اخلاق زیست محیطی» و «عقل و وحی از دریچه حکمت صدرایی» می‌باشد.

ایشان در حال حاضر عضو هیئت علمی گروه معارف اسلامی دانشگاه صنعتی اصفهان می‌باشند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	سخن مؤلف
۵	فصل اول: محیط زیست و رابطه آن با اسلام
۶	درس اول: تعریف محیط زیست و رویکردهای متفاوت به آن
۶	۱- تعریف محیط زیست
۶	۲- رویکردهای متفاوت به محیط زیست
۸	۳- رابطه محیط زیست با آموزه‌های اسلامی
۱۵	درس دوم: مشکلات زیست محیطی و راهکارهای حل آنها
۱۵	۱- مشکلات محیط زیست
۱۷	۲- ریشه یابی مشکلات زیست محیطی
۱۹	۳- راه حل مشکلات زیست محیطی
۲۳	فصل دوم: اصول و مبانی اسلام در حفاظت از محیط زیست
۲۴	درس سوم: مسئولیت همگانی
۲۵	اصلاح؛ مسئولیت همگانی
۲۷	۱- عمران و آبادانی
۲۹	۲- حراست از طبیعت و محیط زیست
۳۱	۳- جلوگیری از فساد انگیزی در روی زمین
۳۵	درس چهارم: مسئولیت حاکمیت اسلامی
۴۰	درس پنجم: احکام و قواعد عام فقهی
۴۰	مقررات عام

۴۰	۱- حرمت افساد در زمین
۴۱	۲- وجوب حفظ توازن در طبیعت
۴۳	۳- قاعده لاضرر
۴۸	۴- قاعده من له الغنم
۴۸	۵- تخصیص قاعده تسلیط
۴۹	۶- حق و تکلیف متضایف هم‌اند
۵۶	درس ششم: احکام و قواعد خاص فقهی
۵۶	۱- آلوده کردن محیط زیست
۵۹	۲- اسراف و تبذیر
۶۱	۳- حقوق حیوانات
۶۲	۴- نباتات
۶۳	نتیجه‌گیری
۶۵	فصل سوم: آموزه‌های اخلاقی زیست محیطی
۶۶	درس هفتم: اخلاق مصرف
۷۰	۱- اعتدال در مصرف
۷۳	۲- اسراف و تبذیر
۷۸	۳- شکر عملی نعمتها
۸۳	۴- کفران نعمت
۸۷	درس هشتم: بهداشت و پاکیزگی
۸۸	۱- بهداشت فردی
۹۲	۲- بهداشت محیط
۹۸	۳- عناصر اصلی حیات
۱۰۶	درس نهم: توسعه طبیعت
۱۰۷	۱- آبادانی زمین
۱۰۷	۲- اهمیت گیاهان
۱۰۸	۳- کشاورزی و مقام کشاورزان

۱۱۳	درس دهم: رفتار با حیوانات
۱۱۳	۱- جایگاه حیوانات در هستی
۱۱۶	۲- مواظبت از حیوانات
۱۱۸	۳- حفاظت از حیوانات
۱۲۰	۴- شکار حیوانات
۱۲۱	۵- دعا هنگام سوار شدن بر حیوان سواری
۱۲۲	۶- آزیان
۱۲۴	درس یازدهم: تعامل زیست محیطی انسانها با یکدیگر
۱۲۵	۱- اخلاق معاشرت
۱۲۸	۲- حقوق شهروندی
۱۳۲	۳- روابط اجتماعی
۱۴۳	واژه نامه
۱۴۹	کتابنامه
۱۴۹	عربی
۱۵۱	فارسی
۱۵۵	نمایه

سخن مؤلف

سایش کرم ایزوپان را که گویا و می‌نکند خاک را

تاکنون صدها کتاب و هزاران مقاله درباره‌ی محیط زیست و مشکلات آن عرضه شده است. کنفرانس‌ها و همایش‌های ملی و بین‌المللی در سراسر جهان به این مهم پرداخته‌اند. متخصصان و کارشناسان رشته‌های گوناگون زیست محیطی از معضلات بزرگی چون آلودگی گسترده‌ی هوا، پدیده‌ی خطرناک بارانهای اسیدی، افزایش کلروفلوئور و کرین هوا و تأثیر آن در تقلیل و تخریب لایه‌ی ازن و خطرات تشعشعات ماوراء بنفش، تقلیل و آلودگی آبهای زیرزمینی، آلودگی وسیع آبهای سطحی، رودخانه‌ها، دریاها و اقیانوس‌ها به وسیله‌ی زباله‌ها و ضایعات صنعتی، آلودگی نفتی دریاها و رودخانه‌ها، نابودی تدریجی جنگل‌ها، مراتع و نقاط سبز زمین، مسابقات جنون آمیز تسلیحات شیمیایی، میکروبی و هسته‌ای، جنگ‌های ویرانگر محیط زیست، حوادث دلخراش بویال هند و چرنوبیل روسیه، دفن زباله‌های اتمی کشورهای صنعتی، بسیار سخن گفته و مطلب نوشته‌اند. حقوقدانان و کارشناسان حقوقی محیط زیست نیز بیکار ننشسته و قوانین زیادی را در سطح ملی و بین‌المللی برای مهار دست اندازی‌های بیجا به طبیعت و محافظت از محیط زندگی انسان‌ها، حیوانات و گیاهان وضع کرده‌اند.

اما با این حال جالب است بدانیم که بیشترین سهم در آلودن طبیعت نصیب جامعه‌هایی است که بیش از همه در دفاع از طبیعت و محیط زیست سخن گفته‌اند. یعنی: کشورها و جوامع صنعتی. حال چرا با وجود این همه بحث‌های علمی و توصیه‌های اکید درباره‌ی مسائل زیست محیطی، این مشکل روز به روز بیشتر شده و حتی کشورهای صاحب علم و تکنیک و به اصطلاح پیشرفته نیز نه تنها این مشکل را حل نکرده‌اند که پس از آغاز انقلاب صنعتی، برخی از این مشکلات را به دیگر نقاط زمین صادر کرده‌اند و همچنان صادر می‌کنند.^۱ چرا؟

واقعیت آن است که بسیاری گمان می‌کنند مشکل اصلی جهان امروز فقدان آگاهی و علم است. در حالی که علم و آگاهی در صورتی کارساز است که نیروی کنترل‌کننده در درون انسانها وجود داشته باشد. در حقیقت مشکل بشر مشکل علم نیست، مشکل عمل است. و عمل نیز بدون انگیزه و نیروی محرکه‌ی درونی تحقق‌ناپذیر است:

«إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»^۲

در حقیقت، خدا حال قومی را تغییر نمی‌دهد تا آنان حال خود را تغییر دهند.

و به عبارت دیگر تا درون انسانها تحول پیدا نکند، برون آنها دگرگون نخواهد شد. به عقیده‌ی ما مشکلات زیست محیطی و دیگر مشکلاتی که دنیای امروز با آن مواجه است تنها در صورتی برطرف خواهد شد که بنیادهای اخلاقی و رویکردهای معرفتی رهبران فکری و سیاستگذاران دنیای صنعتی امروز دگرگون شود.

^۱. به عنوان نمونه:

- هر ساله ۲۶۰ میلیون تن زباله خطرناک در ایالات متحده آمریکا تولید می‌شود. یعنی چشم‌پوشی برابری میزانی که در نقاط دیگر دنیا تولید می‌شود. البته کشورهای فقیر نیز به محل دفن این زباله‌های خطرناک تبدیل شده‌اند. از دل پرود مر آن چه از دیده برقت. (مأموریت نجات کره زمین، ص ۴۹).

- مواد شیمیایی سمی که استفاده از آن‌ها در کشورهای ثروتمند ممنوع شده است، به صورت غیرقانونی به کشورهای فقیر حمل شده و در آن جا دفن می‌شود. (همان)

- ۸۰۰ هزار نفر دانشمند و مهندس در صنایع نظامی آمریکا کار می‌کنند و ۱۰۰ میلیارد دلار خرج این صنایع است. (تخریب محیط زیست، ص ۷۷).

- براساس تحقیقات آکادمی علوم ملی ایالات متحده ۲۰ درصد جمعیت جهان در کشورهای زندگی می‌کنند که ۸۶ درصد مصرف را به خود اختصاص داده‌اند. کشورهای فقیر تنها ۱/۳ درصد از سهم مصرف را دارا هستند. کودکی که در کشورهای صنعتی به دنیا می‌آید، میزان مصرف و آلودگی زیست محیطی او برابر با ۳۰ تا ۵۰ کودکی است که در کشورهای در حال توسعه زندگی می‌کنند. (AP/۳۰ new Sunday times، ۲۰۰۰، به نقل از نشریه الوفاق).

^۲. سوره رعد/۱۱

اما رویکرد سیاست‌گذاری‌های دنیای معاصر چنین نیست. امروزه شاهد ظهور قدرتهای اقتصادی هستیم که به بردگانی به نام مصرف‌کننده نیاز دارند. مصرف برای تولید بیشتر، و تولید بیشتر برای قدرت و ثروت بیشتر، و این دو باز برای سلطه‌ی بیشتر دیکتاتورها. و آنها برای رسیدن به این هدف هر وسیله‌ای را مباح و مجاز می‌شمرند، مانند: شعله‌ور نگاه داشتن جنگ‌های محلی و منطقه‌ای و ایجاد جنگ‌هایی جدید برای تداوم مصرف سلاح و فروش سلاح‌های جدید، ایجاد بیماری‌های جدید به منظور جلب مشتریان بیشتر، و موارد دیگری چون ایجاد مدهای جدید و ترویج آزادی در پوشش و آرایش، غذاهای متنوع بیش از حد نیاز طبیعی انسان، به اعتیاد کشاندن جوانان به انواع مواد مخدر و تولیدات متنوع در این ماده‌ی مرگبار و ... همه‌ی این‌ها برای رونق بازار و فتح بازارهای جدید است برای مصرف مواد اولیه‌ی این مصرف نامحدود از کجا باید تأمین شود؟ از طبیعت محدود. و ضایعات این حجم انبوه تولید مانند ضایعات و حشمتاک و خانمان برانداز سلاح‌های اتمی، میکروبی، شیمیایی و ... در کجا باید دفن شود؟ باز در طبیعت محدود. پس در چنین نظام افسار گسیخته‌ای نابودی طبیعت و محیط زیست انسان نیز پا به پای نابودی روح و جسم انسان به پیش می‌رود.

به هر صورت صدمات فاجعه‌آمیز محیط زیست، چون دیگر بحرانهای مدرنیته نتیجه‌ی ولایت نفس اماره و اولویت داشتن ارزش‌های مادی در میان سیاستمداران و سرمایه‌داران دنیای مدرن رخ نموده است. چنین نگاهی موجب شده است که توسعه صنعت و پیشرفت‌های علمی و تکنولوژی در مسیری، خلاف ظرفیت و امکانات طبیعت و روحیات انسان به پیش رود، که در این راه جسم و جان انسان قربانی شده و نیز سیستم اکولوژی [بوم‌شناسی] و حیات در روی زمین مورد تهدید قرار گیرد. با توجه به مطالب یاد شده می‌توان ادعا کرد که بحرانهای زیست محیطی دنیای امروز ریشه در سقوط و انهدام ارزش‌های اخلاقی و معرفتی دارد. نوشته‌ای که پیش رو دارید با این اعتقاد ارائه شده است که مبانی و زیرساخت‌های اخلاقی اسلام با نظام فطری طبیعت هماهنگ است؛ روح انسان را به آرامش می‌رساند و ثبات و پاکیزگی را به طبیعت باز می‌گرداند.

دیگر اهداف مورد نظر ما در تدوین این کتاب عبارتند از:

- ۱- با این که بحرانهای زیست محیطی معاصر زائیده‌ی اندیشه‌های مادی‌نگر، توسعه طلب، سلطه جو و اشتباهی سیری ناپذیر رهبران سیاسی و فکری جهان است، با این حال همانها بیش از همه از آبادانی زمین، زیبایی طبیعت و تمدن سازی داد سخن سرداده‌اند. پس بر ماست تا هم این دروغ‌ها را آشکار سازیم و هم مدل اسلام را در برابر مدل‌های مخرب و ویرانگر حاضر ارائه دهیم.
- ۲- بایسته است عالمان حوزه‌های علمیه، حفاظت و دفاع دینی از طبیعت و محیط زیست را در میان جامعه‌های مسلمان نهادینه کنند و به یاری کارشناسان و متخصصان محیط زیست شتافته و نگذارند

پرچمداری حفاظت از محیط زیست در دنیای اسلام به دست کسانی بیفتد که برای طبیعت اصالتی نمی‌شناسند. زیرا ناسپاسان مبدأ هستی سپاسداران طبیعت نخواهند بود.

۳- دین اسلام هم از نظر تئوری پردازی و استحکام بنیه‌های نظری اخلاق و هم از نظر تبیین مصداق‌ها و راهکارها، معقول‌ترین و جامع‌ترین آموزه‌های حیات بخش زیست محیطی را ارائه داده است. اما با تأسف بسیار باید اذعان داشت که مسلمانان با بسیاری از این آموزه‌ها بیگانه‌اند. این نوشتار قدم کوچکی است در جهت نمایاندن بُعد سالم‌سازی زیست محیطی اسلام.

۴- طرح این مباحث خود فتح بابی است در حوزه فقه و اخلاق محیط زیست از دیدگاه اسلام، که این موضوع مورد کنکاش و تحقیق و پژوهش قرار بگیرد و طالبان علم را به فعالیت و تکاپو در این عرصه وادارد و این ارمغان بسیار بزرگ برای اندیشمندان و پاسداران حریم دیانت خواهد بود.

محسن عمیق

عضو هیئت علمی دانشگاه صنعتی اصفهان

mohsenamigh@yahoo.com

بهار ۱۳۹۲

www.ketab.ir